

Stručný nástin vývoje evropských zahrad a zámeckého parku Jezeří

(doplňkový informační text pro účastníky rekreačně-pracovního tábora “Jezeří 2001”)

Památce L. J. Konečného, místního nadšence a spoluzachránce Jezeří

Část I.: Stručný nástin vývoje evropských zahrad

Náhled na historický vývoj sadovnictví

Dějiny zahradního umění sahají hluboko do minulosti a jsou spojeny takřka se samými počátky civilizace. Od nepaměti člověk zasahoval do prostředí, v němž žil - často nejen z důvodů praktických, ale i estetických. Upravoval okolí svého obydlí, vysazoval stromy a užitkové i okrasné rostliny.

S postupem doby docházelo k vývoji určitých náhledů na využívání jednotlivých zahradních prvků a formování vlastních zahradních a sadových celků. Zahradní tvorba se vyvíjela v souvislosti s ostatními uměleckými obory: stavební architekturou, sochařstvím, malířstvím a dalšími; byla ovlivňována společensko-politickými poměry, hospodářským vývojem, filosofickými směry, náboženskými a národními tradicemi, vztahem lidí k přírodě, a v neposlední řadě také rozvojem poznání a věd (zvláště biologických).

Vlastní prvky zahrad (reliéf, zeleň, cesty, vodní plochy a toky, drobné stavby, sochy apod.) a jejich kombinace v průběhu staletí nabývaly a opět ztrácely významu, a také byly doplňovány dalšími.

Vývoj evropských zahrad do 18. století

Středověké zahrady

Zdaleka ne všechna období, kterými procházel kulturní vývoj Evropy byla pro zahradní tvorbu příznivá. Neustálé politické poměry, boje o moc doprovázené drobnými válkami a spory bránily nerušenému vyvoji měst a s ním i zahrad a parků. V takovém období se realizovaly středověké zahrady, které měly formální¹ uspořádání.

Zahradní umění se realizovalo především v kláštorech. V klášterních zahradách byly vysazovány zejména užitkové rostliny - zelenina, ovocné dřeviny a léčivé byliny. Také tam byly pěstovány květiny.

---

¹) Formální zahrada – tj. zahrada pravidelná, vytvořená s důrazem na přísně geometrické tvary jejích částí. Zachovává formu příslušného slohového období. Takové zahrady se realizovaly v období středověku, renesance, manýrismu, baroka, ale nacházíme je i v plánech zahrad starého Egypta, Sýrie, Persie, Indie i zahradách maurských. Patrně nejznámějším představitelem těchto zahrad je soubor zahrad ve Versailles.

Hradní zahrady měly nevelkou rozlohu a sloužily především k pěstování léčivých rostlin, zelenin a bylin vhodných pro hradní kuchyni². Toto období je charakterizováno slohem románským a gotickým.

Renesanční a manýristické zahrady

Přesně vymezené renesanční zahrady vycházely z prvků převzatých z antiky a měly přísně formální charakter. Typické jsou pro ně stylizované linie i tvary a bohaté ornamenty. Půdorys zahrady byl omezen pravidelným šachovnicovým schématem. Byly tudíž plošně přehledné a komponované obvykle pro pohled z jednoho místa – k centrální dominantě, jíž tvořila kašna či jiný umělecký objekt.

Tento směr zahradního umění se rozvinul v Itálii, což se projevilo i v zastoupení rostlinného materiálu. Dekorativní přízemní zahrada této doby byla osázena myrrou, zimozrázem, růží a rozmarýnou a doplňovaly je vavříny, citroníky, cypřiše a některé další rostliny. Nejčastěji byl nízký trávník doplněn jednoduchým geometrickým ornamentem, představoval jej nízký stříhaný plot zimozrázu nebo plůtek z květin. Výrazné byly pestré květinové záhony s jednoduchými ornamenty. Používaly se i rostliny v nádobách.

U nás prvky renesanční zahrady nacházíme např. v Praze-Chotkových sadech u letohrádku královny Anny (Belvedér), zámku Kratochvíle nebo v Brandýse nad Labem aj.

Na tento sloh navazovaly zahrady manýristické. Byly velmi bohatě prostoupeny vodními prvky: kaskádami, vodními schody, vodotrysky, kašnami, vodním divadlem i vodními varhanami. Svě místo zde ale měly i klidné hladiny bazénů a rybníků. Zahrady byly také doplněny četnými zahradními stavbami, architektonickými a uměleckými prvky: altány, míčovny, besídky, vázami, sochami apod.

V našich zemích dosáhly manýristické zahrady největšího rozmachu v období panování císaře Rudolfa II. Královská zahrada u Jeleního příkopu v Praze se stala v tomto období proslulou kromě estetických prvků také nebývalým množstvím cizokrajných rostlin, k jejichž přezimování sloužila rozsáhlá oranžerie.

Barokní zahrady

Také následující období kulturního vývoje se projevilo v přeměně zahrad. Barokní zahrady byly koncipovány nejen jako místo odpočinku, ale také jako reprezentační prostory. I tento směr má svůj původ na Apeninském poloostrově, jeho zdejší vývoj byl však překonán vývojem zahrad ve Francii. Tyto vlivy mají svůj původ ve francouzských vojenských výbojích - když se totiž francouzský král Karel VIII. dostal do Vlach, byl překvapen dokonalostí plně rozvinutého renesančního umění a neobvyklým půvabem tamních zahrad. Zakladatelé těchto zahrad byli brzy zvaní do Francie, aby tam uplatnili svou dovednost. Postupně docházelo k nahrazení renesančních zahrad barokními. Barokní zahrady jsou nápadně použitím kontrastu v detailech.

Nejvýznamnějším tvůrcem barokních zahrad byl architekt André Le Nôtre (1613-1700). Byl synem správce královských zahrad v Tuilleriích. Vystudoval akademii architektury a byl činný nejprve jako stavební architekt. Znal však dobře rostliny a později se specializoval na zahradní architekturu. Nejprve úspěšně založil zahrady u zámku Vaux le Vicomte pro

²) Dokládá to například současný výskyt nepůvodních rostlin na zaniklých hradech, které sloužily ke zmíněným účelům. Jako příklad lze z blízkého okolí Jezeří uvést tzv. Starý Žeberk, který se nachází na území Národní přírodní rezervace Jezerka, asi 1,5 km JZ od zámku Jezeří. V prostorách hradní zříceniny dodnes rostou některé druhy zavlečených rostlin: dobromysl obecná (*Origanum vulgare* L.) a užanka lékařská (*Cynoglossum officinale* L.).

ministra financí Foqueta, poté jej povolal do svých služeb Ludvík XIV. (v dějinách známý též jako Sluneční král). Le Nôtre pro něj přebudoval a upravil zahrady v Saint Germain a ve Fontainebleau.

Jeho vrcholným dílem však je zahrada (či spíše soubor zahrad) ve Versailles u Paříže. Tento neobyčejně pestrý a bohatý rozsáhlý komplex sadů je výrazně osově členěn. Významným kompozičním prvkem zde představují až několikakilometrové aleje, které se paprskovitě rozbíhají a jsou zakončeny pohledy na zámek a jiné stavby a okolní krajinu. Rozlehlé partery se střídají s boskety³. Také časté vodní plochy doplněné mohutnými fontánami, vodotrysky i sochami jsou ve francouzské zahradě nepřehlédnutelné.

Zakládaly se též venkovské parky, více evokující souvislost s krajinou. Jejich rozvoj nastal v pozdějším období. Vznik těchto parků souvisel s únavou z pompéznosti klasických francouzských zahrad a z ní se odvíjejících silících rysů jisté racionality. Charakteristické jsou pro ně mj. letohrádky a zemědělské stavby, jako např. ovčí či kravské stáje apod. Najdeme je i ve versailleském parku⁴. Tyto parky jsou však již předzvěstí dalších změn ve formě zahrad a parků.

Narozdíl od předchozího období renesance je barokní umění plné pohybu a života. Charakteristickými rysy barokních zahrad je prolamování linií, užívání oblouků, spirál, oblé tvary, celková i detailní plastičnost⁵. Velmi významný je posun od renesanční šachovnicové dispozice⁶ zahrady k výrazné osovosti, které je velmi často použito kromě řešení zámecké architektury i celého blízkého, někdy i širšího okolí. V tomto období byly tedy již spolu se zahradami někdy začleněny do jednotné krajinné koncepce soubory hospodářských objektů, obory, bažantnice a komunikace lemované alejemi. V této jednotné barokní koncepci byly doplňovány a přeměňovány v menším či větším záběru některé krajinné celky: např. Slavkovsko (konec 17. stol.), Čimelicko (konec 17. až konec 18. století) a Dobříšsko (polovina 18. století).

V zahradách italského baroka se někteří umělci nevyhýbali dokonce ani nepravidelnosti v půdorysném dělení (zahrady ve Vatikáně). Zde také nacházíme příklady toho, jak se zmenšoval význam i velikost dekorativních čtvercových ploch, a jak naopak rostl význam i rozsah okrajových ploch, volně osázených a přecházejících v lesíky doplněné zahradními stavbami.

Barokní zahrady ve francouzském slohu nacházíme u nás např. v Lednici na Moravě, v Dobříši, Praze-Troji, Ploskovicích, Libochovicích; v blízkém Sasku stojí za zmínku drážďanský Zwinger. Významný je i rozvoj literatury o barokních zahradách.

---

³) Parter – plochá, rovinná část zahrady, obvykle před zahradním průčelím zámku, rozdělená cestami v pravidelném geometrickém uspořádání na pravoúhlé záhony.

Bosket – skupina hustě vysázených stromů, často tvarovaná v korunách do kubického bloku. Jeho interiér měl samostatné zahradní úpravy se stavbami zvláštního účelu (divadelní a koncertní pavilóny, bludiště, růžovny, sbírky cizokrajných rostlin aj.).

⁴) Původní význam slova park byl v označení lovecké obory (již koncem 12. stol.). Smyslem zde byl tedy chov zvířete pro lovecké účely. Současné pojetí parku je až dílem krajinářské tvorby po tzv. anglické zahradě. Například i proslulý areál ve Versailles je doslovně nazýván “Zahrady zámku ve Versailles” (les Jardins de Versailles). Přesné vymezení pojmů park a zahrada není dodnes uspokojivě vyřešeno.

⁵) Název “barok” resp. “baroko” má spíše pejorativní význam – znamená zkřivený, nepravidelný, nabubřelý. Odvozen pravděpodobně od pojmenování nepravidelné perly (“barocco”).

⁶) Dispozice – významná charakteristika zahradního objektu. Jedná se o půdorysný a výškový rozvrh díla, rozvržení jeho hmoty a prostoru podle účelu.

Klasicistní a romantické zahrady

Změny ve vývoji zahrad se projeví v klasicistních a romantických zahradách. Je pro ně typické zastoupení nových zahradních staveb: chrámků božstev, obelisků, antických ruin, pavilónků s orientálními architektonickými prvky (např. čínské) apod., ale i umělých jeskyň (grotty) a poustev (eremitáže). U jedné ze dvou větví zahradní tvorby tohoto období se poprvé objevuje jistý odklon od formální strnulosti a více či méně přísné geometrické koncepce barokní zahrady. Vycházel z volně pojaté anglické zahrady (ta zas byla ovlivněna prvky čínské neformální zahrady).

Tyto motivy u nás lze nalézt mj. v klasicistní úpravě Podzámecké zahrady v Kroměříži, v parcích v Čechách pod Kosířem, Kostelci nad Orlicí, Krásném Dvoře u Podbořan, Veltrusích (ačkoliv poslední dva jmenované jsou vybudovány ve formě krajinářského parku), aj. Z předpokladů pro vznik romantických zahrad a parků vycházel i krajinářský park.

Z uvedeného stručného nástinu vývoje evropských zahrad a parků je patrné, že až do 18. století byly v Evropě postupně budovány a upravovány zahrady s více či méně patrnou snahou o vytvoření umělého útvaru za použití přírodních prostředků. Stejně pozvolný byl ale i odstup od přísných geometrických forem a uzavřenosti zahrady k přírodní krajinářskému pojetí. Zásadní přelom v kompoziční stavbě zahrad nastal v Anglii kolem poloviny 18. století.

Historické předpoklady vývoje krajinářství

Předpokladů k odlišnému vývoji parků a zahrad v Anglii bylo hned několik. K tomu, aby mohlo dojít k radikální slohové změně a záměrné krajinářské tvorbě, muselo dojít k určitým odklonům od snah tvůrců francouzských zahrad podřídit své činnosti širokou okolní přírodu. Tento vývojový směr představovaly právě zahrady barokního romantismu. Určité náznaky této cesty jsou také patrné i v zahradách samotného Le Nôtra: i ve Versailles lze nalézt soustavu zcela nepravidelných křivkových cestiček. Některá díla barokního romantismu upravují i části krajiny způsobem, který předstihuje rané parky anglické. Významnou úlohu v této záležitosti hrají například krajinářská díla vytvořená na přelomu 17. a 18. století na panstvích Františka Antonína hraběte Šporcka. Rozvržení lázeňských budov v Kuksu je přes základní formální osnovu krajinářsky rozvolněné. Právě zde již také došlo k nákladným úpravám krajiny (napřímení toku Labe).

Klimatické, hospodářské a politické vlivy

Již samo odlišné klima a počasí v Anglii znevýhodňovalo francouzské zahrady oproti jejich "domovině"; časté mlhy nedovolovaly uplatnění jejich hlavních předností – dlouhých pohledů přes zahradu do krajiny.

Současně působily na vznik krajinářských parků a úprav politické motivy. Liberální revoluce v Anglii vedená Oliverem Cromwelem v 1. polovině 17. století umožnila velké společenské změny, jejichž dopad se projevil i ve změně vlastnictví výrobních prostředků. Měšťanstvo si prostřednictvím parlamentu zajistilo i přes úmrtí Olivera Cromwella (1599-1658), po němž byl povolán nazpět král Karel II. Stuart, své vedoucí místo ve státě a

tím i vlastnictví výrobních prostředků. Rodová šlechta zchudla a neměla dostatek finančních prostředků na údržbu nákladných parků.

Anglické zemědělství přešlo v té době k intenzivní produkci osiv a především chovu plemenného skotu, což obé bylo vyváženo do anglických kolonií a naopak potraviny byly dováženy zpět. Chov skotu si vyžádal přeměnu orné půdy na pastviny; pasením dotvářená krajina ostře kontrastovala se špatně udržovanými klasicistními zahradami.

Anglie jako námořní velmoc prostřednictvím rozvinutého zámořského obchodu dovážela kromě jiného zboží také četné cizokrajné dřeviny a květiny, které se nemohly v přísně formované zahradě svým habitem a bohatstvím květů uplatnit. K přeměně formy zahrad přispělo i poznání nepravidelných zahrad jihovýchodní Asie. Právě s nástupem krajinářského parku roste zájem o exotické dřeviny a jejich uplatnění v celkové kompozici parku. Otevírá se tak nová éra, silně ovlivněná introdukcí okrasných dřevin.

Silný politický vliv Anglie působil i na ostatní země. Na evropském kontinentě urychlily rozvoj přírodně krajinářského slohu kromě nových myšlenkových proudů (viz níže) také zrušení nevolnictví a současný rozvoj manufaktur.

Vliv rozvoje přírodních věd, filosofie a umění

Velký význam měl také rozvoj přírodních věd a nová poznání přírodních zákonitostí, která osvětlovala rozpor mezi lidskou přirozeností a životem, který si v období feudalismu vynutily vládnoucí kruhy. A tak se již na začátku 17. století (1624) staví filosof a státník Sir Francois Bacon z Verulam (1561-1626) proti nepřirozenému způsobu života, strnulé lidské organizaci ale také proti charakteru tehdejších zahrad. Apeloval tak na změnu řádu, ale i na nové zdravější a přirozenější životní prostředí.

Podívejme se na jeho názory na zakládání zahrad podrobněji: velebí dobře ostříhaný trávník, přistřižování dřevin do umělých obrazců pokládá za dětinství, část zahrady doporučuje zakládati "co možná jako divočinu". Tyto své názory zveřejnil v díle "Essay on the Gardens". Významné je, že tato kritika vyšla ještě před masovým rozšiřováním klasicistního slohu. Ve zmíněném díle Bacon také obdivuje krásu volné krajiny.

Kromě Bacona si začali i jiní Angličané utvářet své představy zahradních úprav odlišné od představ románských národů. Zvláště nápadný je kult trávníku; ten byl podporován i puritánskou mentalitou, která od 16. století mocně ovlivňovala vývoj celé Anglie. V zahradnictví se tento duch projevoval sklonem k jednoduchosti. Kromě toho se uplatňovala snaha po zdravém životě a úcta před soukromím (ve Francii byla zahrada naproti tomu jakýmsi divadlem, místem pro společenskou hru).

Zásadní význam pro společenskou změnu měly postoje spisovatelů a filosofů, jedním z nich byl Jean Jacques Rousseau (1712-1778). Jeho heslo "Zpět k přírodě" je dostatečně známé⁷. Dalšími velkými osobnostmi této doby ovlivňující směr myšlenkových proudů v Evropě byli Voltaire (vl. jménem Francois Marie Arouet, 1694-1778) – známý encyklopedista, osvícenský filosof a básník, Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) – německý filosof, přírodovědec, spisovatel a dramatik a mnoho dalších.

---

⁷) Kromě toho, že formuloval představu romantického zahradního díla (v románu z r. 1761; "Julie, ou la nouvelle Héloïse"), se jeho názory projevovaly také na poli praktickém. Rousseauův příznivec markýz René Louis Girardin (1735-1808) realizoval podle jeho názorů park v Ermenonville, kde byl v tumbě (vyvýšená forma hrobky, často zdobená reliéfem ap.) Rousseau na ostrově dočasně pohřben. Girardin shrnul své teoretické a praktické poznatky r. 1777 v díle "De la composition de paysage". Některé partie z jeho knihy později převzal dokonce sám H. Repton.

Z osobností, které podobně jako Bacon odsuzovali přísně formální umění francouzských zahrad zmiňme alespoň některé: básník a učenec Joseph Adison, básník Alexander Pope, a nejradiálnější ze zahradnických teoretiků, lord Shaftesbury⁸ (1670-1713). Popisy krajinářských parků nachází H. Jäger dokonce již v dílech Torquata Tassa a Williama Shakespeara.

Velký vliv na zahradní umění 2. poloviny 18. století mělo krajinářské malířství. Tento nově vznikající umělecký směr nabyl rozhodujícího významu v usměrňování umělého hledání přírody v krajinářském parku.

Anlický krajinářský park se začal ve 3. čtvrtině 18. století šířit do světa. Přispěl k tomu i teoretik T. Whateley, jehož dílo “*Observations on Modern Gardening*” z r. 1770 bylo o rok později přeloženo do francouzštiny a němčiny jako jedno z klíčových krajinářských děl.

Vliv rozvoje krajinářské tvorby na společnost

Dopad období rozvoje zahradnictví, krajinných úprav a “návratu k přírodě” se projevil i na poli legislativním; např. roku 1837 byl v rakouskouherské monarchii vydán zákon o povinnosti vysazovat a udržovat stromořadí podél silnic a veřejných cest.

Rozvoj anglických krajinářských parků ovlivnil zájem o zahrady, zahradnictví a botaniku, na základě čehož vznikla řada společností⁹. Tato vlna krajinářství trvala přibližně 100 let a padly jí za oběť téměř všechny formální zahrady. Když princ Pückler, jeden z nejvýznamnějších tvůrců krajinářských parků na kontinentě, na konci této epochy hodnotí situaci, mluví o parkomanii.

Poslední vývojovou fází anglického krajinářského parku je park – arboretum¹⁰, která poznamenala značnou část našich parků, kromě jiných lze zmínit Americkou zahradu v Chudenicích, Kynžvart, Bílou Lhotu, Průhonický park i Jezeří.

Je jistě zajímavé, že ačkoliv první podněty romantismu vznikly ve Francii, konkrétní přeměny životního prostředí se realizovaly v Anglii; a zde se také vyvinul nový zahradní sloh – anglický park, který byl předzvěstí krajinářských úprav. Přes veškerou jeho pokrokovost a nový přístup k ovlivňování přírodních prvků v bezprostředním okolí lidských sídel ale nelze přehlédnout jeho určitou strnulost a šablonovitost¹¹.

Prvky v tvorbě krajinářských parků

Jak již bylo uvedeno, krajinářské parky prakticky zcela opustily prvky zahrad a parků předchozích období (s výjimkou romantických zahrad): přísné geometrické linie, pracné

⁸) Uváděn též jako lord Shaftesbury (viz Kavka et al., 1970).

⁹) Tak například v roce 1804 byla založena London Horticultural Society, z níž později vznikla Royal Horticultural Society (Královská zahradnická společnost).

¹⁰) Arboretum – sbírka dřevin domácího i cizího původu (z lat. *arbor* – strom), v níž jsou dřeviny pěstovány pro vědecké, pedagogické i osvětové účely. První arboretum bylo založeno roku 1829 ve Westonbirt v hrabství Gloucestershire v Anglii, jeho hlavní výsadby byly realizovány až r. 1855. Někdy bývá arboretum budované jako park, časté je zaměření na určité skupiny dřevin. Velký význam mají i v introdukci dřevin.

V ČR je několik arboret, jejichž bohatství dosahuje až několika tisíc taxonů. K nejvýznamnějším z nich patří mj. arboretum Nový Dvůr u Opavy, arboretum Křtiny u Brna při LF MZLU, arboretum ČZU Peklou v Kostelci n. Č. L., arboretum při MZLU v Brně-Ponavě, Bukovina u Hrubé Skály, Sofronka v Plzni, arboreta při některých lesnických učilištích a integrovaných školách a některá další.

¹¹) viz pozdní tvorba H. Reptona a shrnutí zásad tvorby H. Pücklera.

stříhaní dřevin do nepřírodných tvarů a do jisté míry i určitou omezenost rostlinného materiálu. Staly se tak revolucí proti hegemonii nepřírozené architektury v zahradě a krajině.

Krajinářský park ovšem jen zdánlivě respektuje reliéf krajiny, neboť její součásti (reliéf terénu, vodní plochy i toky, lesní porosty) nákladně a pracně upravuje a přepracovává do zamýšlené podoby. Jako ostatní směry zahradního umění architektonizuje krajinu, ale se zavržením souměrnosti a vlivu geometrie. Zvýrazňuje malebnost a půvabnost, komponuje barevné skupiny stromů a keřů, využívá jejich jarního a podzimního barevného aspektu.

Rostliny jsou v krajinářském parku vysazovány do nepravidelných skupin, mezi nimiž jsou volné plochy pokryty volnými, rozlehlými plochami trávníků. Někdy byly trávnickové plochy doplňovány pestrobarevnými, mnohdy nepřilíš vkusnými koberci květin.

Hlavní zásadou přírodně krajinářského slohu je dokonalé uplatnění přírodních krás. K tomu je využíváno nepravidelností terénu, jejichž účinek je zvýrazňován výsadbami. Porosty dřevin modelují prostor a evokují hru světla a stínu. Podstatná je vhodná výšková gradace porostů¹², a to zejména u vodních ploch, kde se uplatňuje jejich zrcadlový obraz.

Cesty ztratily tvar přísných linií a jiných geometrických tvarů, a tím i svůj dekorativní smysl. Vinou se v mírných zákrutách parkem, spojují jeho nejdůležitější části a vedou návštěvníka k jednotlivým scénériím. Někdy chybějí cesty vůbec.

Voda jako jeden z hlavních prvků je zastoupena jak plochami, tak i vodními toky. Často protékají krajinářskými parky vodní toky přírodní či alespoň upravené do přírozené podoby. Byla zakládána i jezírka a rybníky. Právě jimi byly zakončovány průhledy mezi porosty dřevin a měly také hlavní úlohu v panoramatických pohledech ze zámku apod. Tento kompoziční prvek¹³ nacházíme již u prvních tvůrců krajinářských parků, L. Browna a H. Reptona.

Pro zvýšení efektivity parků a sounáležitosti s okolní krajinou byly na vhodných místech parku vytvářeny a otevírány výhledy do krajiny. Postupně se tak (např. pomocí alejí, vodních prvků aj.) přecházelo až k záměrným úpravám širší krajiny. Hranice parku tak vlastně ztrácely smysl a byly buď jen nenápadné nebo chyběly vůbec¹⁴.

Přírodně krajinářský park je od 19. století spjat kromě šlechtických a průmyslnických sídel také s rozvojem lázeňských měst a veřejných parků. Principy jeho tvorby se dodnes významně uplatňují při zakládání a údržbě sadovnických ploch v intravilánech¹⁵ i mimo území sídelních celků.

---

¹²) Gradace – rozčlenění hmot dřevin na základě odstupňování jejich různých výšek.

¹³) Kompozice – vyjadřuje skladbu jednotlivých prvků zahradního a krajinářského útvaru; spočívá v rozvržení hmot a prostoru, v rozdělení plochy, barev a světla. Důležitá je jednotnost vztahů jak prvků vlastního parku, tak sounáležitost sadovnické úpravy s okolím a jeho respektování (tzv. vnitřní a vnější jednotnost). Zahradní kompozice odpovídá slohovému útvaru příslušného období.

¹⁴) Vývoj ohraničení prostoru zahrady od okolí vedl od úplné izolace až k volnému přechodu: italské renesanční zahrady byly ohraničeny vysokými zdmi, francouzské zahrady bývaly lemovány umně skutými mřížemi a v anglický resp. krajinářský park je zpravidla obklopen pouze skrytým příkopem či živým plotem. Park tak pohledově volně přecházel do okolní přírody.

¹⁵) Intravilán – označuje zastavěnou část území města či obce a zahrnuje i pozemky určené k zástavbě. Ve středověku to bylo jednoznačně území ohraničené hradbami. Jeho opakem je extravilán, v němž se zahradní tvorba uplatňovala již od renesance.

Období tvorby krajinářských průkopníků

Zakládáním parků se v ranném období zabývali pouze zahradníci-amatéri. Parky v tomto období nebyly jednotně řešeny, při jejich zakládání se ještě projevovala nejednotnost v přístupu k řešení jednotlivých prvků parků: cesty neměly často charakter nepravidelných křivek, někdy se vyskytly dokonce přímé linie alejí v parku (Woodstock park). V některých parcích byly navrženy přírodní partie pouze do pravidelného parteru nebo přírodní partie pouze na okraji doplňovaly pravidelně utvářený park.

Jako první z tvůrců nových úprav bývá uváděn básník William Shenstone (uváděn též jako W. Shenston), který roku 1715 upravil zděděný statek Leasowes podle nového přírodně krajinářského slohu. Na tvorbu parku měl svérázný názor – podle něj měl být park výsledkem spolupráce malíře krajináře a zahradníka. Jeho současník popisuje, že svými úpravami umožnil nové výhledy, zformoval rozmanitěji porosty a vodní toky i cesty upravil do “přirozenějších” oblouků.

Zásady, jimiž se Shenstone řídil, také sepsal a pro tyto krajinné úpravy poprvé užil označení “krajinářství” (landscaping), které se později stalo i na kontinentě vžitým odborným pojmem.

Stal se hlavním propagátorem “*ornamented farm*” – tzv. okrasného statku¹⁶. Výsledkem jeho přístupu je záměrně kultivovaná krajina, sloužící jak hospodářským, tak i obytným a rekreačním účelům.

Tvorba W. Kenta

Nejdůležitější postavou raného období anglických (resp. přírodně krajinářských) parků se stal bezpochyby W. Kent, který kromě teoretických poznatků obohatil parkovou tvorbu na poli praktickém.

W. Kent byl původně malíř-krajinář. Díky svým četným cestám brzy poznal, že ani nepravidelná zahrada nemůže být jen nahodilým výsledkem práce složeným z nepravidelných scénérií, ale musí být podřízena kompozičnímu řádu a tvořit jednotu s prostředím, včetně budov i okolní přírody.

Podle vlastních zásad vypracoval Kent roku 1736 plán pro park v Chiswicku, který následně realizoval. Bohužel se v jeho tvorbě projevovala neznalost základních požadavků rostlinného materiálu, kvůli čemuž nebyl s to realizovat své bohaté umělecké představy.

Nicméně nelze upřít, že principy jeho tvorby ovlivnily vznikající krajinářské formování parků. Umělci 18. století mezi ně řadí důsledné využití perspektivy, světla a stínu, jako základní materiály jeho tvorby dále uvádějí terén, vodu a dřeviny¹⁷.

Období činnosti zahradníků – profesionálů

Příklad W. Kenta nastiňuje, proč nebyli amatérští zahradníci schopni dosáhnout ve své činnosti uspokojivých výsledků. Teprve v polovině 18. století se postupně uplatnil vliv profesionálních zahradníků při zakládání přírodních parků.

Tvorba Lancelota Browna

K nejvýznamnějším představitelům profesionálních zahradníků patřil Lancelot Brown, královský zahradník na dvoře Jiřího II. Podstatně zasáhl do starých anglických

¹⁶) Tento typ krajinných úprav je na kontinentě známější pod francouzským pojmenováním “*ferme ornée*”.

¹⁷) Jako zajímavost zmiňme, že W. Kent dal při úpravě Kensingtonských zahrad dokonce vysadit i pahýly odumřelých stromů, s poukazem na jejich existenci ve volné přírodě.

zahrad a celé je přetvořil v duchu nového zahradního slohu. Položil tak základ ke skutečné krajinářské tvorbě.

Pozoruhodný byl i jeho vzestup: začínal kdysi jako zelinář a vypracoval se přes funkci hlavního zahradníka až na samostatného zahradního tvůrce, autora více než stovky projektů. Traduje se o něm, že odmítl nabídku návrhu zahrady z Irska, přičemž prohlásil, že ještě není hotov s Anglií.

Jeho význam spočívá nejen v jeho tvůrčí fantazii, ale je umocněn i Brownovou schopností uskutečňovat své ideje v praxi.

Brown nejenže dokonale znal nároky rostlin (narozdíl od řady jeho teoretických předchůdců), ale pochopil také přirozený vývoj porostů závislý na geografických a topografických podmínkách. Právě proto vykazuje jeho tvorba znaky dokonalosti. Jeho současníci, včetně jeho odpůrců, jej označovali “Capability” Brown, tj. způsobilý. Úspěchy mu zajistily popularitu nejen v Anglii, ale i daleko za hranicemi.

Jeho vzestup měl však i negativní vliv na jeho tvorbu. Aby uspokojil co nejvíce zakázek, vytvořil si ze zkušeností předchozí zahradnické praxe určitá schemata vodních, porostních ploch a květinových záhonů a těchto šablon pak používal i pro terény, které dobře neznal nebo znal jen z popisu. V důsledku toho vnesl do svých parků určitou stereotypnost, parky se navzájem podobaly, ačkoliv byly v rozdílných geografických a topografických podmínkách¹⁸. Tyto rysy se bohužel ještě více vystupňovaly u jeho následovníků.

Dříve byla základem zahradní dispozice hlavní cesta, vedená v podélné ose symetrie. Brown přeložil těžiště zahrady na poměrně delší obvodovou cestu, kolem níž mohl pak s neobyčejnou volností řadit různé parkové scenerie a pohledy k detailům. Zahradu také zbavil teras a místo nich využíval nepravidelností přirozeného terénu, jehož zvlněný povrch někdy i zdůrazňoval nasypáváním a odkopáváním půdy.

Mezi jeho nejranější díla patří úprava parku ve Stowe, kde sice zachoval prostorovou dispozici, ale veškerým prvkům parku, včetně vodních ploch a květinových záhonů, vtiskl přírodní charakter.

Ve vytváření anglických krajinářských parků se pozvolna vytvořily dva směry. Jeden sledoval Brownovo poetické pojetí a druhý se inspiroval malebnými a romantickými výtvořmi jiných zahradních architektů. Parky tvůrců z druhé skupiny byly hojně doplňovány “romantickými” prvky – od soch, přes římské chrámy, zříceniny středověkých a antických staveb, klasicistní stavby, arabské mešity, čínské pagody až po jeskyně a poustevny.

Tvorba Williama Chamberse

Současně s Brownovou tvorbou se projevil v parcích vlivy čínských a japonských zahrad. Jejich propagátorem byl Sir William Chambers, který procestoval mnoho zemí, Čínu navštívil již v mládí a své zkušenosti také publikoval v dílech, která měla na zahradní tvorbu značný vliv. Uveďme však, že Chamberse a jeho současníky neoslovila podstata čínského zahradního umění, ale upoutaly je zejména architektonické doplňky – pagody, klenuté mostky, lucerny apod. Jejich masovým zaváděním¹⁹ se postupně vegetace stávala jen doplňkem jakéhosi skanzenu zmíněných staveb.

¹⁸) V důsledku toho bylo jeho dílo již v 18. století označováno za manýristické. Někteří jeho současníci mu vytýkali právě schematické výsadby dřevin, nekritické používání smrků aj. Střídal jen tři formy výsadeb: tzv. *belting* – úzký pás výsadeb po obvodu, *clumping* – shluky stromů, keřů a květin a celý prostor doplňoval *solitérami*.

¹⁹) Tyto doplňky se začaly vyrábět sériově a parky jimi byly doslova přeplňovány.

W. Chambers založil v 60. letech 18. století blízce Londýna park zvaný Kew Garden, který se později stal základem pro jednu z nejproslulejších botanických zahrad na světě. Grafické listy tohoto parku a především staveb se staly nejpoužívanějšími vzorníky na celém evropském kontinentě.

Chambersovy parky vyvolávaly cíleně u návštěvníků parků různé nálady. Parková tvorba se tak přesunula k sentimentalitě. Tento vliv se projevil nejvíce na území německých států.

Období tvorby Humphrey Repton

Na přelomu 18. a 19. století dosáhl anglický krajinářský sloh dokonalosti. Toto období označujeme také jako období zralosti. Kromě kritiky romantizujících vlivů v krajinářských parcích (přepřehování prostoru parku stavbami dekorativního charakteru aj.) se v něm uplatňovaly i nové náhledy na park v souvislosti s okolní krajinou.

J. Nash v nerealizovaném projektu obytné zástavby londýnského Regent's parku z roku 1812 spojil krajinářské a urbanistické principy do té míry, že již nelze hovořit pouze o parkové tvorbě, ale o konceptu obytné krajiny. K totožným formám dospěl urbanismus teprve v druhé polovině 20. století. Nash tak předběhl vývoj o takřka celé jedno a půlstoletí!!

Po smrti Lancelota Browna (1783) se stal jeho nástupcem Humphrey Repton (1752-1818). Svým dílem se stal patrně nejvýznamnější postavou ve vývoji anglického parku. Reptonem vyvrcholily teorie i praxe krajinářského slohu.

Roku 1805 uveřejnil souborné dílo "*Observations of the Landscape Gardening*", které je spolu s jeho další publikací "*On Theory and Practice of Landscape Gardening*" z roku 1803 vlastně soubornou učebnicí přírodně krajinářského slohu. Obě knihy byly přeloženy do mnoha jazyků a slouží dodnes jako základ teoretické i praktické sadovnické a krajinářské tvorby. Jeho knihy jsou velmi názorné; četná vyobrazení doplňoval u nesnadných úkolů grafickými překryvačkami původní situace s návrhem konečného řešení.

Humphrey Repton ovládal nejenom krajinářskou estetiku, ale znal i tehdy používaný rostlinný materiál v širokém sortimentu i s jeho nároky na prostředí. To mu umožnilo vedle modernizace starých parků také samostatné projektování a vytváření nových parkových ploch.

Největší přínos Reptonův byl v tom, že vrátil zahradní dispozici sounáležitost s budovou, kterou nevyklučoval ze zahradní ani krajinářské dispozice, ale podřizoval ji dispozici a konfiguraci krajiny. Vhodně umístěnou vegetací zvyšoval estetický účinek budov nebo je - pokud byly kompozičně nevýrazné - částečně zakrýval, aby nenarušovaly celkový dojem.

Význam Reptonova spočívá také v tom, že již na začátku 19. století vyžadoval spolupráci více odborníků – sadovníka a krajináře s architektem, malířem, případně i lesníkem, aby jejich spoluprací vzniklo dílo umělecké jednoty. Ústředním cílem Reptonova komplexního pojetí bylo vytvoření okrasného parku, sloužícím obytným a reprezentačním potřebám majitele. Ačkoliv byl za svého života pro toto účelové pojetí hojně kritizován (zejména teoretikem Uvedalem Pricensem, zastáncem malířsky komponovaných obrazů přírody), vývoj dal nakonec Reptonovi za pravdu.

Ještě jeden klíčový prvek jeho tvorby zasluhuje mimořádnou pozornost i dnes: Repton se nespokojoval jen s grafickým návrhem, ale doplňoval své projekty o tzv. *červenou knihu*, v níž podrobně rozváděl kompoziční i technické pokyny pro založení a dlouhodobou údržbu a dotváření parku. Snažil se tak co nejvhodněji vyrovnat s faktorem času a omezovat jeho nepříznivý vliv na budoucí tvářnost svých děl.

Jeho tvorba měla již za jeho života velký ohlas a téměř všichni jeho následovníci čerpali z jeho knih a jím založených či navržených parků.

Život a dílo H. Pücklera

Ze základních principů Reptona vycházel jeho významný pokračovatel, z jehož odkazu později čerpali krajinní architekti v celé Evropě, ale i v zámoří.

Hermann Ludwig Heinrich von Pückler (nar. 1785) bitvou u Waterloo dovršil svoji vojenskou kariéru a zcela se oddal realizování velkolepých plánů na úpravu rodového panství Muskau v Lužici²⁰. Ambiciózní a entuziastický Pückler, kdysi zběhnuvší z diplomatické dráhy, kterou vyměnil za vojenskou kariéru, tak naplňoval své chlapecké sny, již dříve vřele kvitované samotným Goethem.

Po skončení vojenské dráhy zcestoval celou Evropu a oženil se s bohatou vdovou, kněžnou z Pappenheimů. Roku 1822 získal od pruského krále titul princ. Po definitivním návratu do Muskau píše: *“Nebyl bych celým mužem, kdybych se obrátil zády k zemi, po staletí držené mými předky”*.

Svým plánem pojmout Muskau, údolí Nisy spolu s řetězcem přilehlých kopců do rozsáhlého krajinářského díla chtěl vytvořit pozitivní obraz života svého rodu, ale i celé aristokracie své země. Zamýšlel využít vše, co již bylo vytvořeno, v původním duchu to obohatit, ale v žádném případě jakkoli narušit vlastní charakter lokality a její historii. Tím vlastně stručně shrnul celý koncept potřebných prací.

Roku 1828 se Pückler vydává opět do Anglie a Irska, aby načerpal nové dojmy. Své poznatky v dopisech z cest vydává později (1834) jako známé *Andeutungen über die Landschaftsgärtnerei*, v angličtině *Hints on Landscape Gardening*.

Na počátku úprav jeho sídla přikoupil asi 2.000 akrů²¹ zanedbávaných a neudržovaných pozemků s cílem odstranit jejich rušivé působení na celý projekt. Ze stejných důvodů upravil i kamencové doly s přilehlými haldami, které také zahrnul do prostoru budoucího parku.

Město Muskau, okolní vesničky Berg, Lucknitz, Kraunsdorf, Köbeln a všechny stávající provozy a manufaktury zahrnul organicky do krajinných úprav. Razantním a nákladným zásahem do konceptu dosavadní krajiny bylo prodloužení ramene řeky Nisy až k zámku a jeho propojení s bývalým vodním příkopem. V souvislosti s tímto krokem musel totiž Pückler odkoupit od města a zbourat celou ulici i s domy, odstranit část opevnění a zeď vodního příkopu.

Nově přebudovaný kanál doplnil mostky spojujícími cestní síť, kterou vedl několika okruhy tak, aby se před návštěvníkem otevíraly stále nové měnící se prostory a výhledy, aniž by se ocítl znovu na témž místě.

Dojem z celého kompozičně uceleného díla je umocněn hrou světla a střídáním prostorů na dlouhých pohledových osách. Pücklerovi se tak podařilo to, co tolik na svých cestách cizinou hledal. Výsledek jeho snažení je pozoruhodnější tím spíše, uvědomíme-li si, že Pückler neměl odborné krajinářské vzdělání. Přesto se stal významným pokračovatelem Brownovým a Reptonovým.

²⁰) Dnes známy nejvíce jako Parkstadt Bad Muskau (lázně Mužákov), nacházejí se asi 90 km SSZ od Liberce, na hranicích SRN a Polska.

²¹) 2.000 akrů, tj. asi 8,08 km²

Myšlenky, jimiž se řídil a publikoval ve svých dílech, se dají shrnout do jakéhosi krajinářského devatera²².

Snad jediné, co lze Pücklerovi z dnešního pohledu v jeho tvorbě vytknout, je jeho obliba v kobercových záhonech pestrobarevných květin, které zasazoval do prostor zelených luk a trávníků. Tyto pestrobarevné horizontální plochy upoutávaly přílišně pozornost návštěvníka parku a stěží mu dovolily zachytit a vychutnat klidný a rozvolněný charakter parkové scenérie.

Pückler svými principy předběhl dobu a vliv jeho tvorby se projevil i v zámoří. Sám Napoleon III. vyhledal Pücklera a pověřil jej spoluprací na přípravě plánů nového parku, Bouloňského lesíka v Paříži. Právě Bouloňský lesík, jehož plán realizoval stavební inženýr A. Alphand, spolu s parkem Birkenhead v Londýně ovlivnil Fredericka Law Olmstedta st., který projektoval známý Central park v New Yorku.

Pücklerův vliv se ještě za jeho života projevil i v Čechách. Mnohé z principů Reptonových a Pücklerových zde uplatňoval jeho žák a obdivovatel, Eduard Petzold, pozdější generální inspektor parku v Muskau a hlavní inspektor parků a zahrad v Holandsku.

Princ Pückler se díky tomu, že dvakrát podrobil své pozemky nákladné přestavbě a vytvořil tak jediný rozsáhlý krajinářský park, dostal na pokraj bankrotu a byl nucen roku 1845 své panství v Muskau prodat v dražbě. Usídlil se v nedalekém Branitz (poblíž Cottbusu), kde do konce života vytvářel se stejným entuziasmem další krajinářský park vysoké umělecké hodnoty. Zde také Pückler roku 1871 umírá.

Tvorba J. P. Lenného

Pücklerem vrcholí období přírodně krajinářského slohu v Německu. Jeho následovníci již většinou jen kopírovali ne právě podařené dispozice v odlišných podmínkách, a proto nevznikla žádná další vynikající díla.

Výjimku představuje slavný zahradní architekt J. Peter Lenné, který působil na pruském královském dvoře. Do rozsáhlého krajinářského konceptu úprav přírodní dispozice královského sídla Potsdam u Berlína (Postupim) zapojil řadu královských objektů a některé přírodní části okolí. Založil také přírodní park Laxenberg u Vídně o rozloze 460 ha.

Kromě Lenného vznikla působením několika dalších krajinářů některá další díla.

Význam E. Petzolda pro krajinářskou tvorbu

V letech 1868 – 1891 působil v Čechách obdivovatel a následovník knížete Pücklera, Carl Eduard Adolph Petzold (1815-1891). Tento evropsky proslulý zahradní umělec a průkopník Pücklerových zásad byl autorem sedmi realizovaných projektů parků na území Čech²³, což (s výjimkou jediného) dokládají dochované detailní plány parků, včetně popisů výsadeb. Přes zanedbávanost těchto parků a často necitlivé přeměny lze objevit celkové parkové kompozice včetně průhledů a vazeb na okolní krajiny.

Petzoldova tvorba nese stopy ovlivnění Reptonem i Pücklerem, což je důsledkem jeho dvacetiletého působení v Muskau, kde zastával místo generálního inspektora parku a okrasných školek.

---

²²) Uvádím jej v příloze na konci tohoto příspěvku, upraveno podle Hendrycha (1999b).

²³) Jedná se o parky ve Smiřicích u Hradce Králové, Dobřenicích u Chlumce nad Cidlinou, v Českém Dubu u Liberce, ve Skřivanech u Hradce Králové, v Malé Skále u Turnova, Josefově Dole u Mladé Boleslavi a v Lysé nad Labem. Posledně jmenovaný je také posledním dílem jeho rozsáhlé zahradní a krajinářské tvorby. Blíže viz Hendrych (1999a).

Podobně jako kníže Pückler, také Petzold procestoval studijně prakticky celou Evropu a především Anglii. Své dovednosti rozvíjel pod vlivem Jacoba Heinricha Rehdera²⁴, tehdejšího zahradního inspektora v Muskau. V této funkci jej po jeho smrti roku 1852 nahradil právě Petzold. Zde působil až do roku 1872. V tomto období se jako spoluautor také podílel na publikaci *Arboretum Muskaviense* (spolu s G. Kirchnerem, 1864).

Majitel Muskau od roku 1846, princ Wilhelm Friedrich Carl der Niederlande, jmenoval Eduarda Petzolda v roce 1872 zahradním a parkovým inspektorem v Holandsku a v této funkci zůstal Petzold až do své smrti v roce 1891.

Za celý život se podílel na tvorbě celkem sto sedmdesáti čtyř parků a zahrad, a to v Německu, Holandsku, Polsku, Rakousku, Čechách a dokonce i v Bulharsku a Turecku.

Pro jeho práci je charakteristická pestrost rostlinného materiálu; v jeho výsadbách nacházíme neobvykle velké množství výsadeb rozmanitých druhů a kultivarů okrasných dřevin, zejména jehličnatých. Je to dobře patrné i na jeho plánech, doplněných detailními botanickými popisy všech výsadeb.

Jedinou výjimkou, kde nemohl Petzold popustit uzdu své tvůrčí schopnosti ohledně výsadeb četných exotických taxonů dřevin, byla jeho služba v Muskau. Zde musel postupovat podle Pücklerových zásad a dodržovat kompoziční klidnou jednoduchoť (viz devatero H. Pücklera). Bohatě si to však vynahradil ve svých vlastních návrzích parků.

Nelze opomenout ani to, že v jeho realizovaných plánech nacházelo uplatnění nemálo výpěstků tehdy proslulých zahradních školek v Muskau.

Přírodně krajinářské parky v Čechách a na Moravě

Vývojem zahrad a parků nezůstaly nedotčeny ani české země. Po opadnutí náboženských a politických nepokojů došlo k rozvoji hospodářské činnosti a v návaznosti na to i vzniku a přeměně šlechtických a průmyslnických sídel včetně rozsáhlých zahradních a parkových děl přírodního charakteru.

Z raného období anglického parku se traduje dnes již zaniklý přírodní park ve Slezských Rudolticích²⁵ (okr. Bruntál). Jeho pojetí bylo romantické a sloužil vlastně jako velké jeviště, kde Albrecht V. hrabě z Hodic prostřednictvím poddaných z okolních obcí jako statistů předváděl svým hostům různé historické události. Park byl ve své době proslulý a obdivoval se mu Voltaire a pruský král Fridrich II. Podle dokumentů bylo v parku kolem čtyř až pěti tisíc (!) romantických staveb, soch, kaskád, vodotrysků a mnoho jiných zajímavostí.

---

²⁴) J. H. Rehder působil v Čechách v parcích v Červeném Dvoře u Č. Krumlova a na Hluboké n. Vltavou. Jeho vnuk, Alfred Rehder, špičkový dendrolog a systematik navštívil krátce před svou smrtí roku 1949 také Průhonice.

²⁵) Někdy uváděny též jako Rudoltice u Opavy (Wagner 1989). V době rozkvětu parku k němu náleželo i zahradnictví s bohatým sortimentem rostlin, vč. pokusně pěstovaných mandloní. Nákladný život na zámku (byly zde rozsáhlé přírodovědné i umělecké sbírky, v parku byl mj. například postaven tzv. Daphnin dvůr – stáj s mramorovými žlaby, lustry a zrcadly, zlaceným a malovaným stropem a mramorovým obložením) byl od r. 1771 postupně omezován. Později byl hrabě A. z Hodic nucen uprchnout před exekucí do Postupimi. Zde, odkázán na penzi z milosti, také zemřel. Za 2. sv. války byla v zámku umístěna část Goebbelsova ministerstva propagandy.

Další parky raného období (tedy zhruba asi v poslední třetině 18. století) vznikly v Červeném Hrádku u Jirkova²⁶, Vlašimi, Krásném Dvoře u Podbořan, Veltrusích, Kroměříži, rozsáhlý lednicko-valtický areál a některé další.

Z později založených krajinářských parků lze jmenovat především: Sychrov, Hluboká nad Vltavou, Bílá Lhota, Průhonice, Horšovský Týn, Čechy pod Kosířem, Kynžvart, Libochovice a v neposlední řadě také Jezeří.

Velmi působivé se staly i prosté krajinné úpravy přirozených přírodních parků, především v lužních údolích. Tento charakter měly úpravy okolí Sychrova, Hluboké, Topolčianek, Ratibořického údolí a mnoha dalších.

Řada těchto a dalších parků se dodnes těší zájmu dendrologů, sadovníků i širší veřejnosti a některé požívají kromě státní památkové péče vyšší formy ochrany: Lednicko-valtický areál je od roku 1996 zařazen do Seznamu památek světového kulturního dědictví UNESCO.

Komplex jihočeského zámeckého parku Červený Dvůr u Českého Krumlova, který přecházel na svahy vrchu Klet' (CHKO Blanský les) a jehož prostorové řešení jeví společné rysy s krajinářským parkem v Muskau, byl spolu se svým okolím zařazen jako nadregionální biocentrum v rámci evropské ekologické sítě (EECONET) – Klet'-Bulový (3.000 ha); v návaznosti na blízké přírodní rezervace (PR Klet', 75 ha, vyhlášena 1956 a NPR Vyšenská kopce, 7 ha, vyhl. 1951). V návrhu je i krajinná památková zóna Chvalšinsko, také v nedalekém okolí.

V této souvislosti je nutné zmínit, že většina zejména starších parků a historických zahrad slouží jako refugium řady chráněných a ohrožených živočichů, a jako s takovými je s nimi třeba zacházet. Často tak vstupuje státní památková péče do přímého rozporu se zájmy ochrany přírody²⁷. Mnoho zmíněných druhů živočichů a hub je vázáno na staré, trouchnivějící stromy (tzv. xylobionti), kterých ve volné krajině valem ubývá. Staré parky jsou tak vedle rezervací posledními útočišti těchto organismů. Jejich rekonstrukce spojená s konzervačními pracemi na věkovitých dřevinách se tak dostává do značně komplikovaného postavení právě z hlediska ochrany přírody²⁸.

Problematika obnovy přírodně krajinářských parků

Historické objekty zahrad a parků nejsou statickými památkami – vyvíjejí se, a je tudíž patrná nutnost jejich údržby. Při obnově přírodně krajinářských parků je sledována nejvíce jejich rekonstrukce. Restituce porostů, tj. kompletní výměna s cílem navrácení do původního stavu, by měla být spíše výjimkou, neboť při stálé, pravidelné údržbě a formování porostů by nemělo k radikálnějším zásahům docházet²⁹. Kromě toho je součástí péče o parky

²⁶) Červený Hrádek se stal jedním z nejvýznamnějších místem introdukce a pěstování okrasných dřevin, pocházejí odtud také některé jejich kultivary (blíže viz Nožička 1968, Svoboda 1976, 1988). Podobný význam mělo později i Jezeří. Rozvoji parku i lesnictví na panství Červený Hrádek napomohl také pokrokový lesmistr Jan Hynek Ehrenwerth, který založil roku 1773 v nedalekém Blatně u Chomutova první lesnickou školu v Rakousko-Uhersku.

²⁷) I to je jedním z dokladů velmi neuváženého kroku – totiž rozdělení ochrany přírody a památkové péče začátkem devadesátých let, dokdy tyto funkce spojoval Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (SÚPPOP) s krajskými pobočkami.

²⁸) Podrobněji viz např. Střežek (1990).

²⁹) Dnes se bohužel setkáváme s velmi zanedbaným stavem nemálo památkových objektů, historické parky a zahrady nevyjimaje. Řadu desetiletí jsou spíše vynakládány prostředky na záchranu stavebních objektů, snad na základě mylného předpokladu, že stavby podléhají nepříznivým vlivům rychleji a jejich údržba je nákladnější. Patrně k tomu přispívá kromě značně omezených finančních zdrojů i nízké povědomí o historické zeleni a jejím významu vůbec, a to i ze strany státních institucí. Příkladem toho je i soubor památkových objektů Jezeří.

také úprava výškové gradace porostů. Specifický přístup vyžadují břehové porosty vodních prvků v parku – především s ohledem na jejich statiku a tedy i bezpečnost návštěvníků.

Průběžná výměna porostů je mnohem náročnější než celková výměna dřevin v pravidelné zahradě, neboť do dlouhodobého formování porostů zasahuje mnoho faktorů, jejichž vliv však ovlivňuje i program obnovy. Taková permanentní výměna je však nutná, neboť ani přírodně krajinářský park vysoké historické a biologické hodnoty nemůže být tvořen vegetací přestárlou či dokonce jen samými starými porosty.

Kromě toho je nutné využít parky k jiným aktivitám, než pro které byly původně určeny (instalace naučných stezek s kulturní i biologickou tematikou, běžecké stezky, naučné a odpočinkové prostory).

Tyto aktivity je třeba ale navrhovat uvážlivě, po pečlivém posouzení všech pozitivních i negativních vlivů, aby nedocházelo ke zbytečným konfliktům. Je však nutné se jednoznačně vyvarovat jednorázových masových akcí, jako jsou lidové veselice, dožínky, vinobraní, hudební festivaly aj. I jízda motorovými vozidly (a mnohde i nemotorovými) musí být vyloučena, podobně jako objekty a činnosti, které vyžadují samostatné oplocení.

Část II.: Zámecký park Jezeří v historickém vývoji a jeho současnost

Stručný nástin historie zámku Jezeří

Stavební vývoj zámku Jezeří

Poloha zámku

Jedinečný, původně renesanční, později barokně přestavěný zámek upoutává díky své jedinečné dispozici a zasazení do terénu pozornost jako významná dominanta širokého okolí. Byl vystavěn na relativně izolovaném výstupku strmého svahu horského masivu Krušných hor. Nachází se v nadmořské výšce asi 380 m n. m. a v relativní výšce asi 70 m nad plošinou severočeské pánevní oblasti. Právě z ní je majestátní hmota zámku nejnápadnější a působí skutečně monumentálním dojmem.

Jeho poloha uprostřed listnatého polesí nad někdejší Komořanským jezerem je typická pro zámek lovecký – což dokládá i jeho historie; a skýtá také výhledy do širokého okolí, byť dnes již z podstatné části devastovaném velkolomovou těžbou s rozsáhlými skrývkami a také průmyslovými závody.

Předchůdce zámku – hrad Eisenberg

Z hlediska stavební architektury se jedná o značně komplikovaný objekt, což úzce souvisí s historickým vývojem, který je s ním spjat. Stavební vývoj zámku Jezeří byl značně složitý a trvalo téměř sto let, než dostal svoji dnešní podobu.

Jeho výstavbě však předcházela existence středověkého strážního hradu, jednoho z několika v blízkém okolí³⁰, zvaného Eisenberg. Tento je v písemných pramenech prvně uváděn v 2. polovině 14. století (1365) v souvislosti s rodem pánu z Eisenberga (později též ze Rvenic³¹). Byl vybudován pravděpodobně v letech 1363-1365. Zachovaly se z něj pouze

³⁰) Dodnes jsou jejich málo zachovalé zříceniny patrné na ostrozích Krušných hor od Horního Jiřetína po Jirkov a okolí, jedná se o Starý Žeberk (v NPR Jezerka), Nový Žeberk (SV obce Pyšná, asi 5 km od Červeného Hrádku), tzv. Hausberg na ostrohu nedaleko Černic (nad býv. horními Albrechticemi) a nedaleká zřícenina hradu na Josefinině skále (též zv. Josefinka). Jejich historie není dodnes podrobně prozkoumána. Podrobněji viz Čermák (1962).

³¹) Rvenice – pozdější Ervěnice (něm. Seestadt). Obec byla již koncem 50. let 20. stol. z větší části zlikvidována v důsledku velkolomové těžby hnědého uhlí (doly ČSA a Jan Šverma). Zcela zanikla r. 1988. Od roku 1623 byla součástí panství Nové Sedlo-Jezeří; byly zde vybudovány rozsáhlé okrasné a lesní školky, patřící k jezeřským.

zbytky masivních zdí ve sklepních prostorách dnešního zámku. V průběhu následujících téměř 150 let vystřídal několik majitelů, až se r. 1513 dostal do majetku Hochhauserů z Hochhausu.

Stavební vývoj zámku a jeho hlavní prvky

Mikuláš Hochhauser provedl na hradě řadu stavebních úprav a v r. 1549 jej přestavěl na renesanční zámek. Z této přestavby pochází patrně velká půlkruhová bašta před jižním křídlem a snad i část mohutného zdiva tohoto křídla.

Hochhauserové drželi panství Jezeří až do r. 1623, kdy jim bylo za účast na stavovském povstání panství konfiskováno a prodáno Vilému mladšímu z Lobkovic, z Popelovské větve. K panství Jezeří tehdy náležely kromě statku Jezeří se zámkem, dvorem vinicemi, vesnice Albrechtice, Horní a Dolní Jiřetín a Čtrnáct Dvorců, statek Velemyšleves, Hrušovany, Hlíňany a polovina statku Hořany. Později, roku 1848 k bohatému panství Nové Sedlo – Jezeří patřila městečka Ervěnice a Strupčice a 21 vsí.

Vilém Popel mladší z Lobkovic, mj. hejtman slánského, litoměřického a žateckého kraje, královský místodržící Čech a nejvyšší zemský lovcí, zde hned roku 1627 podnikal rozsáhlé stavební úpravy – dal zámek přestavět v barokním slohu. Již roku 1646 však zámek zcela vyhořel a zůstal jen malý domek (čeledník) a koňská stáj. Požár způsobili potulující se vojáci (pravděpodobně císařští), kteří v té době obléhali Švédy obležený mostecký hrad Hněvín.

V roce 1696 začal Ferdinand Vilém z Lobkovic znovu budovat zámek Jezeří v barokním slohu.

Umělecky nejvýznamnější je právě raně barokní etapa výstavby (do r. 1696), neboť byla vytvořena monumentální stavba nové zámecké budovy a celý areál byl neobyčejně hodnotně architektonicky ztvárněn. Pozoruhodná dispozice i hmotové rozčlenění navržené dosud neznámým, na svoji dobu však vynikajícím a neobyčejně progresivním architektem³², předznamenává architekturu vrcholného a pozdního baroka.

Přitom je velmi citlivě a účelně využito starších částí zámku, na něž autor přestavby logicky navázal a vytvořil tak jedinečný stavební celek s působivou komunikační osnovou, který je u nás zcela ojedinělý gradací hmot.

Hlavní podélná budova vytvořila se čtyřmi kolmo připojenými křídly půdorysný tvar nízkého a širokého písmene H (resp. dvojitého španělského kříže), z jehož jižního boku mírně vystupuje sálový rizalit³³, vrcholící hranolovou věží.

Zámek má nehluboký čestný dvůr s nasazenými věžemi. Hlavní vstup z čestného dvora byl ztvárněn architektonicky bohatě zdobenou fasádou a sochařsky doplněn monumentálním portálem s figurálními motivy atlantů nesoucích balkón³⁴.

Jedním z nejvýznamnějších stavebních prvků zámku je hlavní osově schodiště se dvěma vnitřními rameny, srovnatelné s obdobnými exkluzivními řešeními italské manýristické architektury; jeho dekorace náleží k nejhodnotnějším dílům našeho raně

V roce 1930 měla přes 5 tis. obyv., r. 1950 ještě téměř 3,5 tis. obyvatel.

³²) Je pozoruhodné, že se dosud nepodařilo uspokojivě zjistit autora tak rozsáhlého a významného stavebního díla. Je možné, že jím byl Ital *Francesco Caratti*. Nejsou známy ani záznamy o stavebních dělnících a řemeslnících.

³³) Rizalit – středový nebo boční výstupek budovy vystupující v celé výšce před plochou průčelí. Zdůrazňuje kraje a středy fasád.

³⁴) Autor *J. A. Dietz* ?

barokního štukatérství (vznikla patrně již ve 2. pol. 17. stol). Na schodiště navazuje nevelká polygonální hala.

Z místností vynikal tzv. zlatý kabinet (v sv. křídle zámku, znovu objeven při rekonstrukčních pracích r. 2001), zrcadlový sál a velký oválný společenský sál, který sloužil od r. 1802 jako zámecké divadlo³⁵. Vnitřní vybavení zámku bylo podle popisů z 18. století velmi bohaté.

Na východní a západní průčelí navazovaly vyhlídkové terasy, o nich bude ještě v této kapitole zmínka.

V roce 1713 postihl Jezeří opět požár; škody byly tak rozsáhlé, že musel být zámek opět celý barokně vystavěn.

Následující barokní úprava rovněž náleží ke špičce tehdejší stavební činnosti v Čechách. Raně barokní objekt byl architektonicky působivě dokončen, včetně oválného hlavního sálu v jižním rizalitu. Kupole sálu má velmi neobvyklé stavební zajištění – spolu s horním ochozem jsou podpírány mohutnými volutovými konzolami.

Další úpravy objektu se týkaly většinou nových řešení interiérů (přestavba hlavního sálu na zámecké divadlo), zámek byl obohacen o cenný soubor klasicistních kamen a parketových podlah.

V tomto období vzniklo i technicky pozoruhodné propojení budovy a okrasné zahrady (zv. Lustgarten) tzv. letní jídelnou pomocí ojedinělé konstrukce (dnes bohužel zaniklá). Na rozměrných valených klenbách vyrovnávajících terénní skok byla vytvořena visutá část zahrady, kterou můžeme právem považovat za pozoruhodnou technickou památku.

Stavby související se zámkem

Do komplexu zámku náleží také soubor hospodářských budov – přízemních i jednopatrových. Jsou to zejména stáje, kočárovna, někdejší domy pro personál, z nich je nejvýznamnější tzv. Panský dům, sousedící na severní straně se zámkem. Představuje hlavní prostory pro zaměstnance zámku a dnes je rekonstruován.

Areál zámku Jezeří doplňovaly v blízkém okolí kromě menších obcí také některé významné stavby. Jednou z nich je tzv. Hraběcí kaple (zv. též hřbitovní), nikdy nedostavěná lobbokická hrobka klasicistního slohu, která se nachází nedaleko hlavní příjezdové cesty na zámek. Je to barokní stavba kruhového půdorysu stavěná pravděpodobně Andreasem Altomontem v druhé polovině 18. století (po r. 1753). Váže se k ní pověst, popisující důvody, proč nebyla nikdy dostavěna.

Další, dnes již bohužel zaniklou stavbou v nedalekém okolí zámku byla barokní lesovna, v níž kdysi sloužil otec skladatele Ch. W. Glucka. Nacházela se při poslední zatáčce u západní (současné) příjezdové cesty k zámku. Roku 1978 však vyhořela a v r. 1981 byla demolována.

Krajinně architektonický význam Jezeří

Nejen neobvyklá a velkolepě projektovaná stavba samotného zámku přispívá k jeho významu; jeho hodnotu podtrhuje také jeho velmi působivé zasazení do okolí. Kompozičně neobyčejně těsné sepětí s krajinou a jejím specifickým rázem vytváří nezaměnitelný a neobyčejně esteticky působivý celek.

Světlá, neobvykle rozeklaná hmota zámku situovaná na výrazném ostrohu, kontrastující s tmavým pozadím svahů Krušných hor, je z hlediska architektonické dominanty

³⁵) Kromě kulturně-historického významu má i specifika stavební: jeho oválná klenba byla zavěšena na krovech.

jedním z nejhodnotnějších objektů v Čechách. V rámci našeho barokního fondu je prakticky bez obdoby, výjimku tvoří moravský zámek ve Vranově nad Dyjí. V Čechách lze nalézt paralely při hodnocení architektonické účinnosti v krajině pouze u starších objektů, jako jsou např. Bezděz, Házmburk (Klapý) či Trosky.

Takřka dokonalé zasazení do okolí má základ v rozpoznání vyjímečných krajinotvorných hodnot, které přispělo k tomu, že se zámek stal postupně centrem neobyčejně vyspělé urbanistické kompozice. Dokládají to kromě současných i historických fotografií především umělecká díla 19. století – mezi nimi zaujímá přední místo lobkovický dvorní malíř Carl Robert Croll.

Jedná se nejen o vybudování citlivě řešených hospodářských objektů, drobných staveb v okolí, složitou kompozici zámeckých teras, zahrady i dalších navazujících krajinných úprav, ale také o sídelní celek historicky situovaný při úpatí Zámeckého vrchu – někdejší obce Albrechtice, Jezeří a osadu Boudy – organicky prorůstající komplexem evropsky proslulého parku, které vytvářely neobyčejně vhodnou hmotovou protiváhu vlastnímu zámku a dotvářely tak vyvážený krajinný celek.

Dnes je bohužel prakticky celé podzámčí zlikvidované v souvislosti s barbarskými megalomanskými těžebními projekty uplynulých padesáti let, které však ještě stále nepatří zcela minulosti.

Přírodně krajinářský park z 2. čtvrtiny 19. století, doplněný romantickými stavbami, zásobními zahradami a pěstitelskými školkami dotvořil urbanistický záměr a napomohl dokonalému prolnutí jednotlivých prvků do jedinečné kompozice.

V celkovém hodnocení lze konstatovat, že z hlediska krajinného urbanismu se jedná o vrcholné barokní dílo, které v 18. a 19. století nemělo svým rozsahem a úrovní řešení v našem památkovém fondu srovnání.

Přes veškeré snahy o jeho postupnou devastaci a likvidaci je i dnes značná část v takovém stavu, že je alespoň částečně obnovitelné.

Kulturní a historický význam Jezeří

Vývoj osídlení Jezeří

Osídlení území v okolí Jezeří je doloženo již od pravěku, ve středověku jej představovaly kromě zmíněných strážních hradů některé obce (Jezeří, Albrechtice, Dřínov). Již tehdy významně ovlivnilo osídlení hutnictví rud místního významu³⁶.

Později, jak již bylo naznačeno, se kulturní vývoj oblasti soustředil především kolem samotného zámku Jezeří, který se stal v 17. a 18. století loveckým zámkem a letním sídlem jedné z nejmocnějších a nejvýznamnějších šlechtických rodin v Čechách. V 19. století se zámek stává vyhledávaným kulturním centrem širokého okolí.

Vrchol stavebních a kulturních dějin zámku

Konec 18. a první polovina 19. století, období knížat Josefa Františka Maxmiliána a Ferdinanda z Lobkovic, znamenaly vrchol stavebních a kulturních dějin zámku. Především v 1. pol. 19. století se zámek stal neobyčejně významným a dosud plně nedoceneným kulturním střediskem, jehož význam přesahuje hranice Čech. Jezeří bylo oblíbeným cílem výletů mnoha návštěvníků nepříliš vzdálených lázní v Teplicích, jejichž sláva dosahovala tehdy vrcholu.

³⁶) Viz výskyt starých středověkých štol v blízkém i širším okolí jako pozůstatků po dobývání železné rudy a v r. 1964 objevené pozůstatky primitivních výhní na její tavení (tzv. vlčí jámy) v bezprostředním okolí zámku Jezeří. Na souvislost s výskytem železných rud upomínají také některé místní názvy: hrad Eisenberg, osada Vysoká Pec, obec Hamr, Červený potok (protéká NPR Jezerka). Podrobněji viz Marek (1978).

Divadelní minulost Jezeří

Od r. 1802 bylo na Jezeří v provozu zámecké divadlo, v němž hrála i řada vídeňských herců. V této době měli totiž Lobkovicové pronajato známé divadlo Na Vídeňce. Pro vlastní potěšení a pro pobavení významných hostů někdy účinkovali také sami šlechtici jako herci na vlastních scénách. Někteří z nich dokonce psali texty her a zpěvoher sami, jiní texty zhudebňovali.

Většina divadelních představení měla soukromý ráz, teprve v 19. století byla občas pořádána veřejná vystoupení a to pro dobročinné účely. Na místní divadelní scéně se převážně objevovaly opery. Tři z her uváděných na Jezeří zvečnil na svých obrazech také Carl Robert Croll, na nichž zachytil i podobu zúčastněných členů lobkovické rodiny a hostů zámeckého pána.

Hudební minulost Jezeří

Ještě významnější je hudební minulost Jezeří. První zámecký orchestr byl zřízen pravděpodobně již za Filipa Hyacintha z Lobkovic (1680-1734). Za svého panování na Jezeří zaměstnával mj. i rodiče pozdějšího skladatele Christopa Willibalda Glucka – jeho otec zde zastával místo lesmistra. Místní hudební život pravděpodobně ovlivnil Gluckovo hudební mládí, ačkoliv nemáme doklady, že se přímo účastnil hudební produkce.

Za Josefa Františka Maxmiliána z Lobkovic (1772-1816) zaznamenala stálá Lobkovická zámecká kapela největší rozkvět. On sám se od mládí aktivně věnoval hudbě (jako řada dalších členů jeho rodu), později byl jako zpěvák zakládajícím členem vídeňské Společnosti přátel hudby. V jezeřské kapele zaměstnával mnoho českých i rakouských umělců. Počátkem 40. let 19. stol. čítala 12 členů.

Jmenujme z nich alespoň některé: Antonín Vranický – kapelník, dirigent a skladatel, Antonio Cartellieri – kapelník, skladatel, Josef Cartellieri – kapelník, skladatel (syn předešlého), Antonín Hodík – sólový instrumentalista, nejlepší český flétnista své doby.

S hudebními tradicemi na Jezeří souvisí i působení Jezeřského pěveckého kvarteta (Das Eisenberger Quartet), které roku 1846 založil jezeřský zámecký kaplan Antonín Procházka. Kvarteto vystupovalo převážně v severočeském kraji, zejména v okolních větších městech. Zaniklo roku 1853. Nedlouho po něm, v 60. letech 19. století potkal stejný osud i lobkovickou kapelu.

Početnější než zámecká kapela byla Lobkovická lovecká kapela, která měla 17 členů (někt. prameny uvádějí 22).

Provedení oper se mj. účastnil i italský pěvec Antonio Brizzi, který zámek navštívil také v přítomnosti J. W. Goetha r. 1810.

Je bezesporu zajímavé, že na Jezeří mělo u nás například premiéru Haydnovo oratorium Stvoření světa, vyloučit nelze ani premiéru Beethovenovy 3. symfonie Eroica.

Zvláštní postavení v hudební minulosti Jezeří zaujímá soukromá lobkovická Hudební škola, která byla založena r. 1831, zřejmě jako ojedinělý počín svého druhu v šlechtických kruzích u nás. Výuka sestávala z teoretické a praktické části. Poslední zprávy o hudební škole jsou z roku 1834. Její vliv se mj. projevil např. i v díle Antonína Dvořáka, jehož prvním učitelem byl právě absolvent Hudební školy v Jezeří.

Významné osobnosti na Jezeří

Je pochopitelné, že kulturní prostředí zámku navštěvovaly i jiné významné osobnosti tehdejší doby; roku 1810 zavítal na třídenní návštěvu Jezeří výmarský vévoda Karel August,

který sem doprovodil rakouskou císařovnu Marii Ludoviku, třetí manželku rakouského císaře Františka I. Vévoda Karel August doporučil návštěvu také Johannu Wolfgangu Goethovi, s nímž se sešel v nedalekých teplických lázních.

Významný přírodovědec, filosof a umělec strávil na Jezeří a v okolí v září r. 1810 tři dny (8.-11. 9.); navštívil Hasištejn, Prunéřov, Ahníkov a také podnikl v doprovodu knížecí rodiny jízdu na nedalekou zříceninu hradu Žeberk.

Zápisky v jeho deníku o pobytu na Jezeří jsou bohužel stručné a bez bližších dojmů a pozorování z cesty.

C. R. Croll a F. Reinhold – malíři na Jezeří

Mezi další umělce, kteří se zapsali do kulturní minulosti (nejen) Jezeří patří malíři. Přední místo mezi nimi zaujímá Carl Robert Croll, vynikající vedutista³⁷ a představitel drážďanské malířské školy. Dílo tohoto, dnes neprávem zapomenutého malíře, nám poskytuje nejucelenější vizuální doklad o zámku Jezeří, jeho okolí a vůbec krajině severních Čech³⁸. Kromě jiného zvěčnil některé motivy z Itálie i z Prahy.

Carl Croll byl absolventem krajinářské školy drážďanské akademie, kde rozvíjel jeho schopnosti samotný Johann Christian Clausen Dahl a snad i jeho přítel Caspar David Friedrich, také vynikající krajinář. Svoji kariéru odstartoval v lázeňském městě Teplicích, kde působil jako malíř a učitel v měšťanských domácnostech. Jeho dílo ocenil dokonce pruský král Bedřich Vilém, který si u něj pořídil 7 obrazů, později vystavených v jeho hohenzollernském zámku v Berlíně.

Na doporučení Karla Josefa Clary-Aldringen, teplického zámeckého pána, pro nějž Croll na přelomu 20. a 30. let 19. století pracoval, nastoupil do služeb nejbohatšího šlechtice v širokém okolí – Ferdinanda Josefa z Lobkovic.

Majitel Jezeří jej pozval roku 1840, aby tu s přestávkami pobýval po čtyři roky. F. J. z Lobkovic v něm našel zdatného učitele kreslení pro své děti, zejména pro jedenáctiletého Mořice. Croll tak vystřídal v této funkci rakouského malíře Franze Reinholda, který na Jezeří také pobýval.

Jak jsme již naznačili, Croll zachytil nejen na svých vedutách zámek Jezeří a jeho okolí, ale svoji tvorbu zaměřil i na zámecké interiéry a život na zámku vůbec. Ve volných chvílích zaznamenával život na panském sídle: dětské hry, debatu při odpolední siestě, večerní zábavu i představení v zámeckém divadle, v nichž si šlechtická společnost s chutí zahrála. Podílel se zřejmě i na navrhování kostýmů, samotné scény a snad i kulis, na což upomínají účetní doklady již z r. 1838.

Během svého života vytvořil na dvacet obrazů, akvarelů a kreseb tématicky věnovaných Jezeří. Nesmírný význam má i několik jeho děl zachycujících zámecký park v Jezeří a objekty v něm.

Patří mezi ně pohled na tzv. Švýcarský dům, malebnou dřevěnou stavbu ve stylu alpských chat, která kdysi stávala u jezírka v jižním svahu pod zámkem³⁹. C. R. Croll zachytil také další, dnes již také neexistující prvky zahradní architektury Jezeří: skleník (byl stylizován do podoby romanticko-gotického altánu), dřevěnou besídku v sz. části parku, zimní zahradu.

³⁷) Veduta – věrné grafické znázornění památkového objektu či jejich souboru (město) v krajině scénérii. Mezi nejznámější naše vedutisty patří Václav Hollar a K. H. Máchá.

³⁸) Kromě toho má dnes jeho dílo, byť se z něj zachovala jen část také ikonografický význam (ikonografie – uměleckohistorická metoda sloužící k dataci, určování původu a pravosti uměleckých děl). Podrobněji viz Vlk (1983).

³⁹) Švýcarský dům již dnes patří minulosti, jezírko se zde dosud nachází v dezolátním stavu.

Poslední jeho dílo vzniká roku 1848 (“Pohled na Střekov”), a konec jeho tvorby je o to záhadnější, oč náhleji přišel. Snad k němu přispěl i hospodářský dopad revoluce r. 1848, jejíž následky měly finanční dopad i na další významné malíře té doby (např. na Franze Reinholda). Jeho psychický stav se ke konci života natolik zhoršil, že byl o rok později údajně převezen do Zemského ústavu pro choromyslné. Zchudlý, nemocný umělec zemřel r. 1863 ve věku 62 let.

Jezeří za II. světové války

Nezanedbatelnou roli sehrál objekt Jezeří také v nejnovějších dějinách. Vzhledem k tomu, že poslední majitel kníže Max Lobkovic byl za 2. světové války vyslancem československé vlády v Londýně, měl zámek již od prvního dne okupace oblasti (tj. 9. října 1938) nacistickou správu. Na zámku se na kratší čas usídlil štáb SS Leibstandarte v čele s obersturmbannführerem⁴⁰ SS Seppem Dittrichem, mužstvo bydlelo i v soukromých bytech Albrechtic a osady Jezeří.

Válečná léta se projevila i v hospodářství: v roce 1940 byli do okolních obcí přiváženi váleční zajatci, aby nahradili úbytek pracovních sil v důsledku povolání místních obyvatel do vojenské služby. Jednalo se o 50 Francouzů. Postupně byli odvoláváni a nahrazováni civilními dělníky z Maďarska, Polska, později přibyli také sovětsí zajatci, kteří sem byli na práci přiváženi z okolních pracovních táborů. V únoru 1942 přišlo ještě několik Francouzů. Také zde byl kárný tábor, v němž bylo asi 100 mužů – potrestaných příslušníků německé armády. Všichni výše zmínění byli ubytováni v Albrechticích, Lesné a osadě Jezeří, kde byl pro ně poblíž lesního ředitelství vybudován barák⁴¹.

Od března roku 1943 byl využíván pro vězeňské účely také samotný zámek. Byl zde zřízen zvláštní tábor pro prominentní osobnosti (Sonderlager für prominente Persönlichkeiten), v němž byli soustředěni převážně vysocí francouzští důstojníci a státní úředníci. V prvních březnových dnech sem bylo přivezeno pracovní komando 96 mužů z koncentračního tábora Flossenbürg. Okolo zámku byl vystavěn drátěný plot s ostnatými dráty nabitý elektrinou, strážní budky a přivezení hlídací psi. Široké okolí bylo pro místní obyvatele uzavřeno.

V samotném zámku pracovali trestanci z vojenského kárného tábora. Při úpravách zámku pracovali snad také dělníci z protektorátu, zde totálně nasazení. Těžké práce tu vykonávala dvě pracovní komanda z koncentračního tábora Flossenbürg v počtu 96 a asi 10-30 mužů.

V zámku se usídlilo Sonderkommando SS pod velením obersturmbannführerem Knorra von Krhan (2 důstojníci, 17 poddůstojníků a 31 mužů).

Přímo na zámku bylo ubytováno průměrně 100 lidí, celkem jím mělo projít asi 238 mužů. Mezi nimi byli podle neoficiálních údajů také bratr budoucího prezidenta Pierre de Gaule, syn býv. ministerského předsedy Michael Clemenceau, představitel předválečné fašistické organizace Ohňové kříže De la Roque, Dr. Menetrel – osobní lékař maršála Petaina a další.

Celé širší okolí Jezeří bylo osvobozeno 8. května 1945 Rudou armádou.

Poválečný vývoj zámku Jezeří (až do dnešních dnů)

Devastace zámku a okolí po válce

Je paradoxní, že válku přestál zámek Jezeří poměrně dobře – německé oddíly vybavení kupodivu neničily a nerabovaly, jak by se mnozí mohli domnívat. O to horší dopad měla pro zámek léta po válce.

⁴⁰) Odpovídá hodnosti plukovníka.

⁴¹) Tato stavba byla vybudována nákladem 6660 říšských marek.

V období posledních dnů války a krátce po jejím skončení byl zámek údajně značně devastován a vnitřní zařízení bylo zčásti rozkradeno a z části poničeno. Zachráněné části vybavení interiérů byly deponovány na různých zámcích a později převezeny do Krajského muzea v Teplicích. Tak alespoň hovoří oficiální prameny.

Jisté je, že poválečné období nebylo pro zámek a jeho okolí nijak příznivé. Zámek byl původním majitelům zabaven a převzat do státní správy. Někjaký čas jej v padesátých letech obývala Československá armáda, která se devastací na zámku silně podepsala. Krátce byl objekt také využíván také jako internát pro hornické učně.

Od konce padesátých let nebyl zámek využíván ani obýván a to otevřelo cestu rozkrádání a rabování “bezejmennými” občany z širokého okolí. Protože byl do zámku volný přístup a mohl sem tedy prakticky každý, nastala snad nejhorší devastace vybavení zámku. Z ústního podání pamětníků je známo, že zde (tak jako na řadě jiných památkových objektů v ČR) “lidé” nejen kradli vše, co mělo nějakou cenu, ale ničilo se jen tak, mohli bychom říci z hlouposti. Střílelo se do oken, kam lidská ruka dosáhla tam otloukla štuky, děti si mohly vystříhovat “paňáčky” z obrazů visících po stěnách a hrát si s nimi divadlo, kluci mohli střílet prakem do křišťálových lustrů, které pamatovaly Glucka, Cartellieriho, Reinholda, Crolla, Goetha ... V zámecké kapli například lidé zničili vitráže, na které mohli dosáhnout – někomu se zalíbilo tohle a tamto barevné sklíčko... Kam ruka nedosáhla, zůstaly naštěstí vitráže vesměs zachovány.

Ohrožení existence zámku těžbou uhlí

To nejhorší ale teprve přišlo. V návaznosti na rozvoj těžkého průmyslu a ideologické a hospodářské trendy se poválečná těžba hnědého uhlí orientovala především na velkolomový způsob dobývání. Důsledkem byla expanze do rozsáhlých prostor⁴², která stála existenci více než 100 obcí včetně královského města Most (zal. r. 1040!). Moc těžebních společností narostla do nebývalých rozměrů a během několika málo desítek let zlikvidovaly krajinu prakticky celé Podkrušnohorské pánve (s výjimkou několika málo enkláv), včetně rozsáhlého souboru unikátních památkových objektů a přírodních území⁴³. Katastrofální dopad však měl vývoj celé oblasti především na mentalitu obyvatel.

Jen díky tomu mohlo dojít také k ohrožení samotné existence zámku návrhem na jeho zbourání.

V šedesátých letech byly provedeny nadšenci a dobrovolníky základní záchranné práce a havarijní opravy. Také bylo přistoupeno k rekonstrukčním pracím, které však byly zastaveny v důsledku geologického průzkumu v souvislosti s nově otevíranými územími povrchového dolu.

Jezeří dnes

Popisované hodnoty zámku Jezeří jej řadí mezi nejzajímavější a nejhodnotnější zámecké stavby ČR a bezpochyby snesou srovnání s prvořadými zámeckými realizacemi ve střední Evropě. O to paradoxnější je dlouhodobý přístup státní památkové péče k souboru památkových objektů Jezeří a vlastně přístup řady osob a institucí k nim vůbec, včetně restituentů, vlastníků okolních lesů, orgánů státní ochrany přírody a zejména uhelných společností.

⁴²) Například rozloha území velkolomu Československé armády, ležícího pod zámek Jezeří, je více než 3 krát 10 km!!! Padly mu za obětí obce Albrechtice, Dřínov, Jezeří, osada Boudy, Nové Sedlo, Ervěnice, Komořany, Kyjice a některé další obce.

⁴³) V návrhu z 80. let se objevil i požadavek odtěžení části NPR Jezerka (136 ha) nedaleko zámku Jezeří.

“Krajinářské devatero Hermanna Ludwiga Heinricha von Pückler-Muskau”

(podle Hendrycha, 1999b)

Jedná se o jakési shrnutí zásad jednoho z nejvýznamnějších tvůrců krajinářských parků Evropy. Kromě vlivu jeho předchůdců se zde projevují jeho vlastní, mnohdy revoluční myšlenky a pojetí. Jsou významnější o to, že Pückler působil v době značně konzervativní až despotické. Přesto prosazoval nový, v dnešním pojetí k přírodě šetrný přístup hospodaření a přístup k přírodě a krajině:

1. Jednotnost

“Nepostradatelným základem stavby parku je kontrolující schéma. Musí být plně konzistentní od počátku až do konce”, píše Pückler.

2. Soustředěnost k vnitřku

Snahou je soustředit pozornost a zájem dovnitř kompozice a docílit tak její maximální možné soudržnosti. Právě v parku v Muskau je tento princip dobře patrný.

3. Otevřenost k vnějšku

Sám Pückler píše: *“Je zřejmé, že každý zajímavý prvek ve vzdálené krajině by měl být v parku obsažen; daleké pohledy ležící za hranicemi parku dávají tak pocit neměřitelné rozlohy.”*

4. Jednoduchost

“Po ukončení všech prací musí i velkolepé, ba nejvelkolepější části díla zůstat laikem nepostřehnutý. Čím více, tím lépe.” Dojem klidu a jednoduchosti, dojem díla vytvořeného bez námahy a nedbalá elegance, nikoli snaha se ukázat jsou v Muskau plně dosaženým cílem. Paradoxně právě množství práce a náklady spojené s úpravami údolí Nisy přivedly Pücklera téměř k bankrotu a své sídlo byl nucen již roku 1845 prodat princovi Friedrichu Der Niederlande.

5. Člověk jako součást přírody

Pückler cítil nutnost zahrnout do rámce parku veškeré lidské činnosti, které přirozeně zobrazují soužití člověka s přírodou a vedou ke zkulturnění krajiny. V Muskau začlenil do parku již zmíněné provozy a manufaktury a dodal mu tak život a pestrost. Negativně se stavěl k “anglickým” modelům parků, v nichž byla vystavována na odív jen stáda krav či ovcí na úkor přítomnosti lidských aktivit.

6. Spojení domu se zahradou

“Poblíž domu by se měl projevit šarm zahrady uměřených proporcí, který by pokud možno kontrastoval s okolní přírodou. Prodloužení architektury z domu do zahrady tak, aby zahrada byla pokračováním obytných prostor.” Pückler soustředil v okolí zámku množství stinných zákoutí k odpočinku, komponovaných jako venkovní místnosti.

7. Životní prostředí pro člověka

“V parku se zavazují k pěstování a kultivaci místních a zcela aklimatizovaných stromů a keřů a k vyhnutí se použití všech cizích okrasných rostlin, protože idealizovaná příroda musí být pravdivá k charakteru krajiny a místnímu klimatu. Tato místa by měla přírodu reprezentovat, pravda, ale přírodu kultivovanou k užívání a komfortu člověka.” V nejstarších Pücklerových výsadbách v Muskau skutečně nenajdeme žádnou pestrolistou a cizorodou dřevinu, což již neplatí o částech parku, které dotvářel vrchní zahradník Eduard Petzold. Tím se Pückler dostává velice blízko našim současným představám o souvztažnosti krajinářského parku s okolní krajinou.

8. Pestrost a různorodost

Pückler dobře chápal dynamičnost času a komponoval s ohledem na změnu osvětlení v průběhu dne, stejně jako mění pohledovou domiantu vzhledem k pohybu pozorujícího. Dosáhl tak neobyčejně

plastičnosti prostoru parku: *“Cesty musejí být komponovány tak, aby hlavní body pohledů a důležité prvky parku byly spatřovány jeden po druhém, aniž by došlo k jejich opětovné návštěvě vícekrát v jednom směru vyhlídkového okruhu.”*

9. Výchovná a vzdělávací hodnota parku

Pückler byl mj. i průkopníkem nového přístupu veřejnosti k parku; mužákovský park používal jako místo výchovy veřejnosti proti vandalství. *“Povolil jsem komukoliv volný vstup na své pozemky, přestože jsem byl mnohými varován, že lidé pokácejí všechny mladé stromky a poničí všechny květiny. Je pravda, že zpočátku docházelo k občasným přestupkům a ty jsem tvrdě trestal. Škody byly rychle a trpělivě napravovány, znovu a znovu, a brány parku zůstávaly otevřeny. Brzy byli lidé ohromeni a dojati touto vytrvalostí a dnes, přestože stovky užívají park, občasné výstřelky jsou spíše jen výjimkou.”* Dnes je tento přístup celosvětově praktikován v péči o veřejné zahrady, parky a kulturní krajinu.

Literatura:

- Anonymus (asi 1967): Prozatímní statut chráněného přírodního území u Albrechtic (připravované “Jezeřské arboretum”). 6 str., strojepis.
- Anonymus (-bur-, Bureš S.?) (1987): Kam kráčíš strome? Naší přírodou, roč. 7, č. 12, str. 270-271. SZN. Praha
- Anonymus (nedatováno, před 1989): Zámek Jezeří, k. ú. Albrechtice, o. Most, 19 str., strojepis
- Binterová Z. (1998): Zaniklé obce Chomutovska, díl IV – V bývalém soudním okrese Jirkov. Okresní muzeum v Chomutově, 2. vydání. Chomutov
- Čekalová I. (1991): Sen o zámku Jezeří. Nika, č. 6, str. 16-19 (176-178). 86. ZO ČSOP. Praha
- Čermák J. (1962): Starý Žeberk, Nový Žeberk a Červený hrádek. In: Regionální studie I., Mostecko – Litvínovsko, str. 11-15. Okresní archiv v Mostě a Městské muzeum v Litvínově. Litvínov, Most
- Foitschek J. (1968): Goethe na zámku Jezeří. Kulturní kalendář Mostecka, č. 6. Okresní muzeum v Mostě. Most
- Foitschek J. (1970): Der Elefantenbaum. Volkszeitung, 18. 12. 1970. Praha
- Hieke K. (1984): České zámecké parky a jejich dřeviny. SZN. Praha
- Hieke K. (1984): Dřeviny českých a moravských zámeckých parků. VŠÚOZ Průhonice a Zájmové sdružení zahradnických podniků Praha, nakl. Novinář. Praha
- Hieke K. (1985): Moravské zámecké parky a jejich dřeviny. SZN. Praha
- Hendrych J. (1999a): Eduard Petzold v Čechách, 1868-1890. Zahrada-park-krajina, č. 2, str. 20-24. SZKT. Praha
- Hendrych J. (1999b): Pückler, krajinář 19. století. Zahrada-park-krajina, č. 4, str.12-13. SZKT. Praha
- Hurych V. (1972): Sadovnictví. SZN. Praha
- Hušek P. (1983): Zámecký park Jezeří. Památky a příroda, č. 4, str. 204-313. Praha
- Chvatík F. (1932): Exkurse zahradnického spolku Roezl do severozápadních Čech (dokončení). Československé zahradnické listy, roč. 29, č. 9, str. 307-308. Praha
- Kavka B. et al. (1970): Krajinářské sadovnictví. SZN. Praha
- Kocourek L. (1980): Albrechtice, 1365-1983. MNV Albrechtice. Albrechtice
- Kolektiv (1983): Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl II. – Severní Morava. Nakladatelství Svoboda. Praha
- Kolektiv (1984): Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl III. – Severní Čechy. Nakladatelství Svoboda. Praha
- Marek J. (1977): Záchrana zámku Jezeří v Krušných horách jako inženýrskogeologický problém. Památky a příroda, č. 6, str. 331-337. Praha
- Marek J. (1978): Doklad starého dobývání a hutnění železných rud u osady Jezeří v Krušných horách. Rudy, č. 26, str. 129-131
- Marek J.-Čekalová J. (1989): Záchrana v hodině dvanácté. Státní zámek Jezeří – vládou sledovaná stavba, rozhovor. In: Rudé právo, 12. 4. 1989
- Maršáková-Němejcová M., Mihálik Š. et al. (1977): Národní parky, rezervace a jiná chráněná území přírody v Československu. Academia, nakladatelství ČSAV. Praha

Nožička J. (1968): Zavádění cizokrajných dřevin v západní části Severočeského kraje. In: Regionální studie, Mostecko – Litvínovsko. Nakl. Dialog, Okresní archiv a Okresní muzeum v Mostě. Most

- Otruba I. (): Bude zachráněn park a zámek Jezeří. Zahrada-park-krajčina, č. ...str. ...!!!
- Pacáková-Hošťálková B., Petrů J., Riedl D., Svoboda A. M. (1999): Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Libri. Praha
- Plevka B. (1964): Ch. W. Gluck a hudební tradice zámku Jezeří. Kulturní kalendář Mostecka, č. 9. Okresní muzeum v Mostě. Most
- Poche E. et al. (1977): Umělecké památky Čech. Díl 1. [A-J], str. 589-590. Academia. Praha
- Pückler-Muskau, Hermann Fürst von (1834): Andeutungen über Landschaftsgärtnerie. Verlag von Hans Friedrich. Leipzig
- Richterová E., Nováková J. (1999): Zámek Jezeří – minulost a současnost. Seminární práce z dějepisu, Gymnázium Litvínov. 58 str. Nепublikováno
- Rublič J. (1930): Vrskmaň, Chomutov, Červený Hrádek a Jezeří (exkurse zahradníků podhazburských). Československé zahradnické listy, roč. 27, č. 27, str. 209-211. Praha
- Říha J. K. (1948): Země krásná. Nakladatelství Ant. Dědounek. Třebechovice pod Orebem
- Schellberger L. (1927): Die Naturdenkmäler. In: Heimatkunde des Bezirkes Komotau. 1. Band: Natur, 1. Heft: Landschaft. Verlag: Deutscher Bezirkslehrerverein Komotau. Komotau
- Staňková J., Pechar J. (1971): Tisíciletý vývoj architektury. SNTL. Praha
- Strejček J. (1990): Je konzervace starých stromů (opravdu) vždy užitečná?. In: Ochrana přírody, roč. 10, č. 2, str. 18-19. ČSOP, SZN. Praha
- Svoboda A. M. (1976): Introdukce okrasných jehličnatých dřevin. Studie ČSAV. Academia. Praha
- Svoboda A. M. (1988): Okrasné odrůdy buku lesního. Studie ČSAV. Academia. Praha
- Valeš, Bejšovec (1987): Návrh zprávy o řešení problematiky zámku Jezeří. 6 str., 2 příl., strojpis. VÚHU. Most
- Vlk M. (1983): Ikonografický a památkový význam díla Carla Roberta Crolla. Památky a příroda, roč. 8, č. 4, str. 193-203.
- Vlk M. (1989): Carl Croll. Severočeské nakladatelství.
- Votoček O. (1958): Jezeří. In: Kolektiv (1958): Hrad a zámky. Sborník krátkých monografií o státních hradech a zámcích v Čechách a na Moravě, str. 110. Sportovní a turistické nakladatelství. Praha
- Wagner B. (1989): Sadovnická tvorba. Díl I. SZN. Praha
- Wagner B. (1990): Sadovnická tvorba. Díl II: SZN. Praha
- sestavil Vít Joza, 2001

Obsah:

Část I.: Stručný nástin vývoje evropských zahrad

Náhled na historický vývoj sadovnictví

Vývoj evropských zahrad do 18. století

Středověké zahrady

Renesanční a manýristické zahrady

Barokní zahrady

Klasicistní a romantické zahrady

Historické předpoklady vývoje krajinářství

Tvorba krajinářských parků

Období tvorby krajinářských průkopníků

Tvorba W. Kenta

Období činnosti zahradníků – profesionálů

Tvorba Lancelota Browna

Tvorba Williama Chamberse

Období tvorby Humphrey Reptona

Život a dílo H. Pücklera

Tvorba J. P. Lenného
Význam E. Petzolda pro krajinářskou tvorbu
Přírodně krajinářské parky v Čechách a na Moravě
Problematika obnovy přírodně krajinářských parků

Část II.: Zámecký park Jezeří v historickém vývoji a jeho současnost

Stručný nástin historie zámku Jezeří
Stavební vývoj zámku Jezeří
Krajinně architektonický význam Jezeří
Kulturní a historický význam Jezeří
Poválečný vývoj zámku Jezeří (až do dnešních dnů)

“Krajinářské devatero Hermanna Ludwiga Heinricha von Pückler-Muskau”

Literatura

Obsah

Rád bych na tomto místě poděkoval všem přátelům,
bez nichž bych nikdy nedošel tam, kde jsem teď.
Je nemožné slovy vyjádřit díky za Vaše přátelství,
podporu, obětavost a inspiraci.

Vít Joza

V Litvínově, 5. srpna 2001

Vít Joza

Stručný nástin vývoje evropských zahrad a zámeckého parku Jezeří

Litvínov 2001

Náklad: 30 číslovaných výtisků.

Nákladem vlastním.

Tento výtisk má číslo: .....